

С. Сорокін

ЗАРУБИНЕЦЬКЕ ЖИТЛО З ПОСЕЛЕННЯ ЯЛІВЩИНА 1 НА ОКОЛИЦІ ЧЕРНІГОВА

У статті викладено результати дослідження житлової споруди зарубинецької культури, що була виявлена під час розвідки 1992 р. на поселенні Ялівщина 1.

Ключові слова: зарубинецька культура, Нижнє Подесення, латенський період, столовий та кухонний посуд.

Дослідження пам'яток зарубинецької культури на Чернігівщині були розпочаті ще в середині ХХ ст. Так, під час розкопок у 1949 р. Д. І. Бліфельдом давньоруських курганів біля с. Табаївка (10 км на північний захід від Чернігова), під курганными насипами було виявлено культурний шар з матеріалами попередніх періодів, зокрема зарубинецькими (Бліфельд 1952, с. 53—55; Бліфельд 1955, с. 13).

Під час розвідок наприкінці 1940-х — початку 1950-х рр. на південно-західній околиці Чернігова О. О. Попко в уроч. Білий Груд, на дюні в заплаві р. Білоус, знайшов фібулу латенського типу (Попко 1964, с. 208—210). Пізніше на цій пам'ятці неодноразово фіксували підйомний матеріал та робили шурфування. А у 1977—1989 рр. Ю. Ю. Шевченко тут проводив розкопки. В результаті робіт було отримано значну колекцію знахідок зарубинецької культури (Шевченко 1997, с. 121—137). В окрузі Чернігова найбільш широко досліджене та якісно представлене в літературі поселення Титова Річка біля с. Деснянка (пам'ятка має горизонт зарубинецької культури). Роботи проводив О. В. Шекун в 1982, 1983 рр. (Шекун, Терпиловський 1993, с. 5—18). На основі аналізу отриманого керамічного матеріалу зарубинецький горизонт посе-

лення віднесено до другої фази функціонування Чаплинського могильника та датують I ст. до н. е. (Шекун, Терпиловський 1993, с. 17, 18). Упродовж ХХ ст. в Менському р-ні Чернігівської обл. біля сіл Гребля та Ліски місцеві жителі знайшли кілька бронзових короноподібних гривень, що мають аналогії серед старожитностей латенського часу Польщі та Північної Німеччини (Виноградський, Лавьок 1960, с. 96—98; Попко 1965, с. 179—182). Неподалік від місця знахідки цих предметів у с. Гребля розташоване поселення з матеріалами зарубинецької культури, на якому в 1989—1994 рр. проводила розкопки Т. П. Валькова. Під час робіт було зібрано значну кількість фрагментів кухонного та столового лискованого посуду зарубинецької культури, а також фрагмент вінця кельтського графітованого горщика, який датується I ст. до н. е. На жаль, результати цих робіт було опубліковано лише у вигляді короткого повідомлення (Валькова 1992, с. 28—30).

Зарубинецькі матеріали виявлено також під час багаторічних досліджень Любеча, в різних його частинах (Веремейчик 2023, с. 23).

Слід зазначити, що значну кількість пам'яток кінця I тис. до н. е. — початку I тис. н. е. відкрито під час розвідок. Через схожість зарубинецької та пізньозарубинецької кераміки та за відсутності знахідок, які можна чітко датувати, визначення конкретної культурно-хронологічної приналежності більшості виявлених пам'яток на підставі підйомного матеріалу межах вказаного періоду є досить умовним. Колекції, отримані під час розкопок, є набагато інформативнішими, тому їх повноцінні публікації завжди актуальні.

Однією з таких пам'яток з матеріалами зарубинецької культури є поселення Ялівщина 1,

© С. СОРОКІН, 2025

This is an Open Access article under the CC BY-NC-ND 4.0 license
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

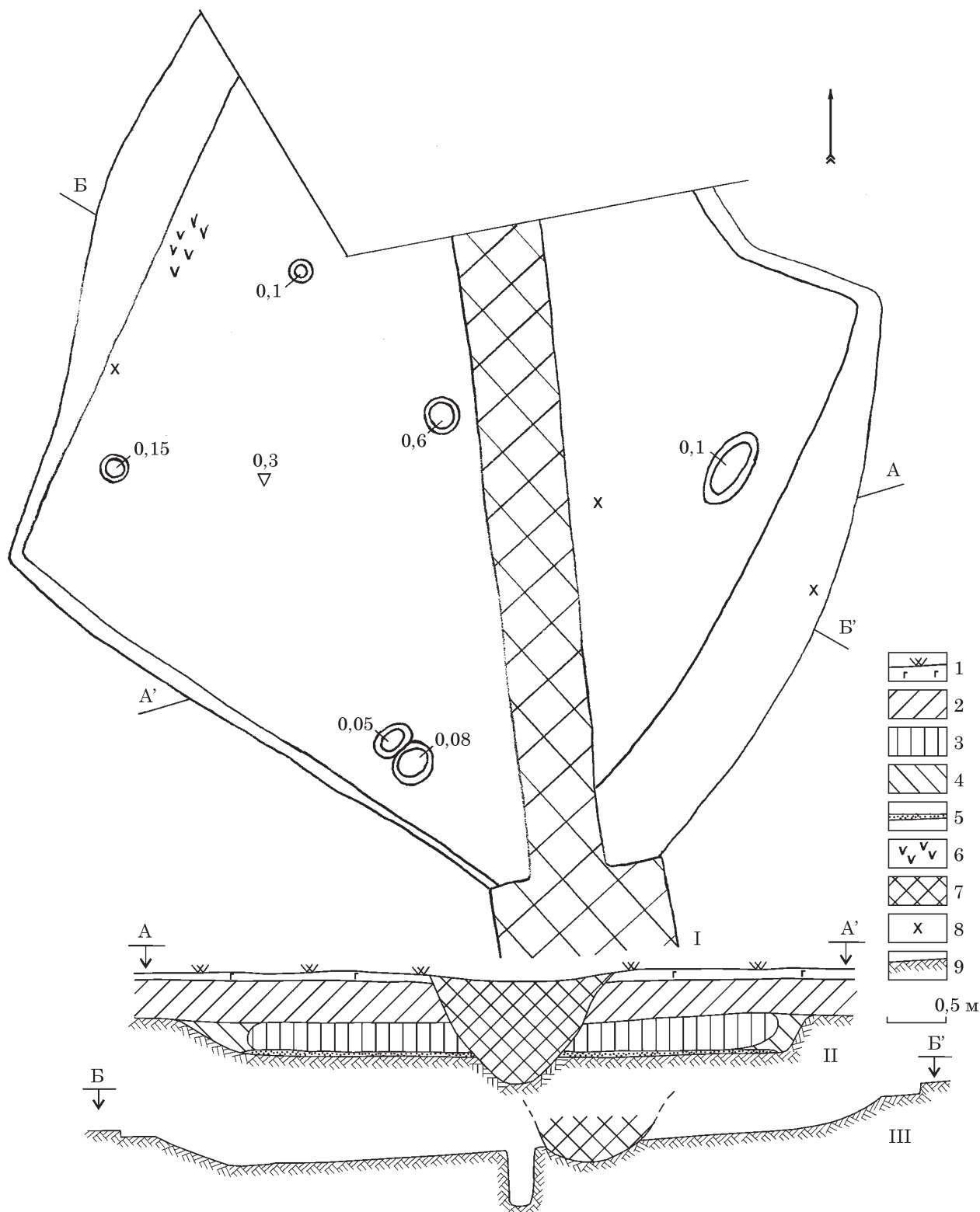

Рис. 1. Ялівщина 1, споруда 1: I — план по материку; II — стратиграфія; III — розріз. **Умовні позначення:** 1 — дерн; 2 — темно-сірий супісок; 3 — чорний супісок із великим вмістом вугілля й печини; 4 — світло-сірий супісок; 5 — білий пісок; 6 — вугілля; 7 — перекоп; 8 — індивідуальні знахідки; 9 — материк

Fig. 1. Yalivshchyna 1, structure 1: I — plan on the virgin soil level; II — stratigraphy; III — section. **Legend:** 1 — turf; 2 — dark gray loam; 3 — black loam full of coal and slag; 4 — light-gray loam; 5 — white sand; 6 — coal; 7 — dug-over layer; 8 — individual finds; 9 — virgin soil

відкрите в 1992 р. А. О. Мултаненом на північно-східній околиці Чернігова в межах регіонального ландшафтного парку «Ялівщина» (Мултанен, Мултанен 1993, с. 18). Поселення

розташоване на терасі високого (до 20 м) лівого берега р. Стрижень (права притока Десни), біля гирла балки, по дну якої протікає струмок. Культурний шар завтовшки 0,2—0,55 м було

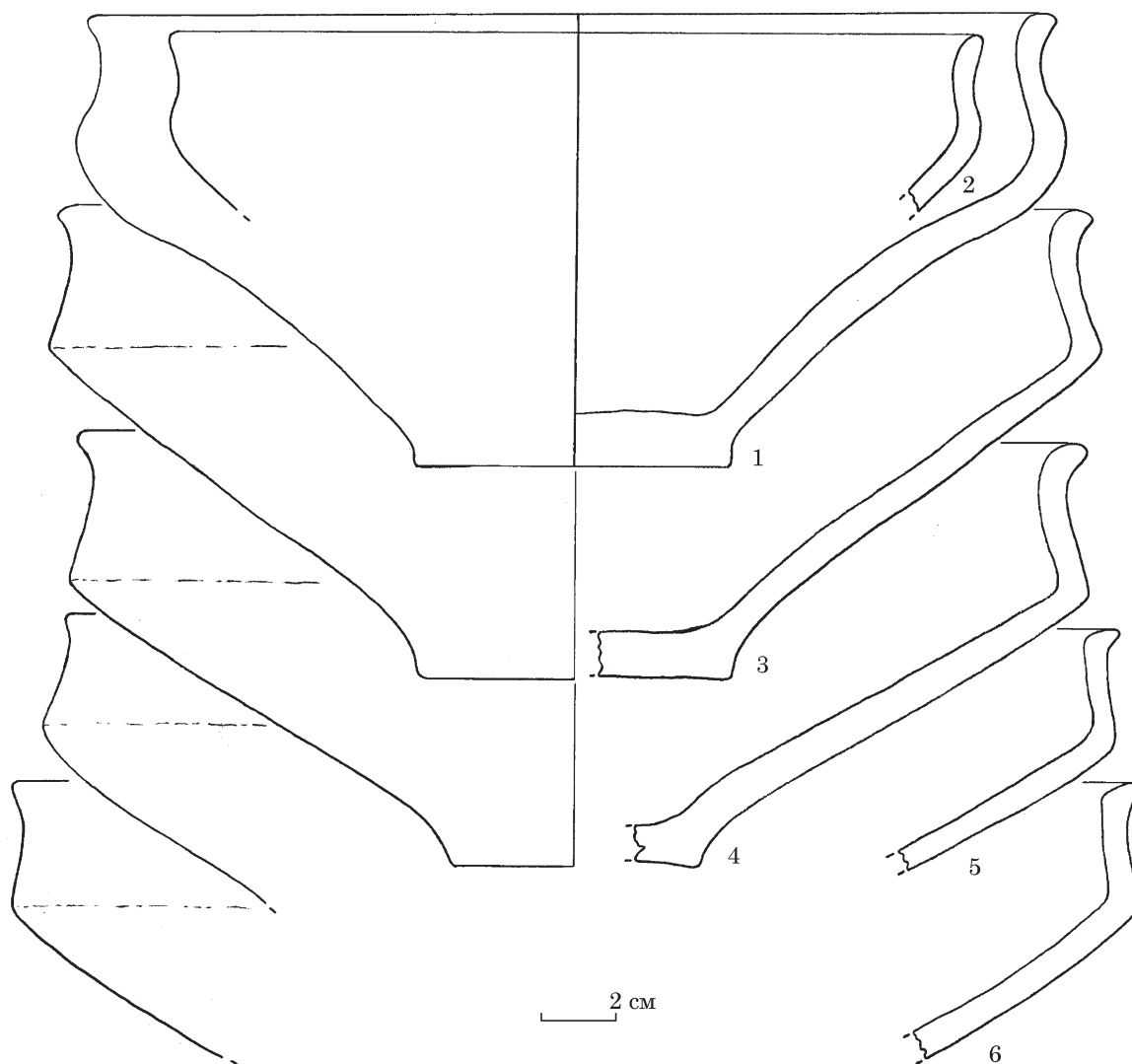

Рис. 2. Ялівщина 1, споруда 1: лисковані миски

Fig. 2. Yalivshchyna 1, structure 1: burnished bowls

виявлено по берегу Стрижня (довжина 200 м, ширина 50—70 м). Поверхня пам'ятки задернована та поросла лісом. У деяких місцях простежуються траншеї часів Другої світової війни. Під час зачистки стінок однієї з них було зафіксовано контури заглибленого об'єкта з великим вмістом у заповненні вуглинок, печини та фрагментів ліпленої кераміки.

Задля запобігання подальшого руйнування об'єкта А. О. Мултанен та С. О. Сорокін провели його дослідження в доступних межах. Зважаючи на розташування пам'ятки у лісі, розкоп було розбито на вільний від дерев ділянку з метою максимального розкриття плями об'єкта. Під час робіт було досліджено котлован споруди неправильної прямокутної форми, розмірами близько 6 × 7 м, що орієнтована кутами за сторонами світу. Об'єкт пошкоджено військовою траншеєю, що перерізала його із півдня на північ. Північний кут споруди через наявність великого дерева дослідити не вдалось. Котлован споруди заглиблено на 0,3 м від рівня материка (на 0,7 м від сучасної денної поверхні). Стінки похилі, підлога рівна. В

підлозі зафіксовано шість ям від стовпів діаметром 0,2—0,3 м та завглибшки 0,05—0,6 м. Слідів опалювального пристрою не зафіксовано. Біля північно-західної стінки розчищено скупчення вуглинок, яке, імовірно, походить від згорілих дерев'яних конструкцій (рис. 1: I, III). Заповнення споруди складалося з чорного супіску із включеннями вуглинок та дрібних фрагментів печини. На долівці (по всій площі котловану) зафіксовано прошарок білого піску (товщина 3—5 см), який утворився під час функціонування об'єкта (т. зв. натоптана підлога). У ньому знайдено кілька дрібних фрагментів кераміки. По контуру котловану, між материковими стінками та вуглистим заповненням, зафіксовано прошарок світло-сірого супіску завширшки 0,2—0,5 м, що, ймовірно, утворився за час функціонування споруди між земляними стінками котловану та дерев'яними конструкціями (рис. 1: III).

Незважаючи на те, що слідів опалювального пристрою зафіксувати не вдалось, за формою, розмірами та особливостями конструкції (зокрема наявність центрального стовпа), а також

значна кількість різноманітного посуду вказують, що споруди, найімовірніше, мала на житлове призначення.

Переважає більшість знахідок (фрагменти кераміки) концентрувалася в шарі чорного вуглисто-го супіску. При цьому вони були розподілені по заповненню доволі рівномірно, не утворюючи помітних скупчень чи розвалів посудин. В керамічному комплексі споруди представлені фрагменти груболіщеного кухонного та лискованого столового посуду. Під час камеральної обробки вдалося реконструювати три повних профіля лискованих мисок, а ще три — на дві третини висоти (відсутні придонні частини; рис. 2). Діаметри мисок по краю вінця 22—30 см, висота 11—13 см. Верхні частини (третини) посудин мають близький до вертикального профіль з невеликим нахилом всередину. Вінця здебільшого заокруглені, деякі підправлені, з виділенням загостреного зовнішнього краю (рис. 2: 5, 6). Нижні частини мисок, що мають форму усіченого (зрізаного) конуса, відділені від верхніх дещо заокругленим ребром. Придонні частини часто мають виразний круговий піддон. Денця рівні, інколи мають невеликий прогин до центру (рис. 2: 1, 3, 4; рис. 3: 6—10). Формувальна маса добре промішана. Основна домішка — дрібний пісок; також трапляються подрібнена жорства та шамот. Поверхні мисок добре заглажені та мають лискування, переважно чорного кольору. Також знайдено фрагменти посудин із жовтим та бурим лискуванням.

Кухонний посуд представлений великою кількістю фрагментів груболіщених опуклобоких горщиків з S-подібним профілем верхніх частин (рис. 4, 5). Один горщик вдалося реконструювати повністю (рис. 5: 4). Посудини мають різні розміри: від корчаг, діаметром по вінцю 34—42 см, до невеликих горщиків, діаметром по вінцю 15 см. Більшість посуду має орнаментацию у вигляді вдавлень по краю вінця — пальцевих, нігтьових або круглою в перетині паличкою. В одному випадку вдавлення чергуються з насічками (рис. 5: 3). На плічках трьох посудин наявні заціпи двома або трьома пальцями (рис. 5: 2—4). На стінках трапляються вдавлення кінцем палички, виконані в ряд (рис. 5: 9, 11, 12). Один фрагмент має округлий наскрізний отвір, зроблений по сирій глині (рис. 5: 10). На плічку одного з горщиків зафіксовано прокреслений орнамент у вигляді літери «М» (рис. 5: 7). Поверхня деяких посудин має помітні сліди загладження джгутом трави (рис. 5: 6, 7). Колір поверхні має бурі, сірі та червоні відтінки.

У формувальній масі присутні домішки піску та жорстви, інколи — шамоту. Звертає на себе увагу група фрагментів кераміки з включенням світлих м'яких шматочків (можливо, мергелю).

Денця посудин мають сліди підсипки піску, жорстви, насіння рослин, а також відбитки тканини.

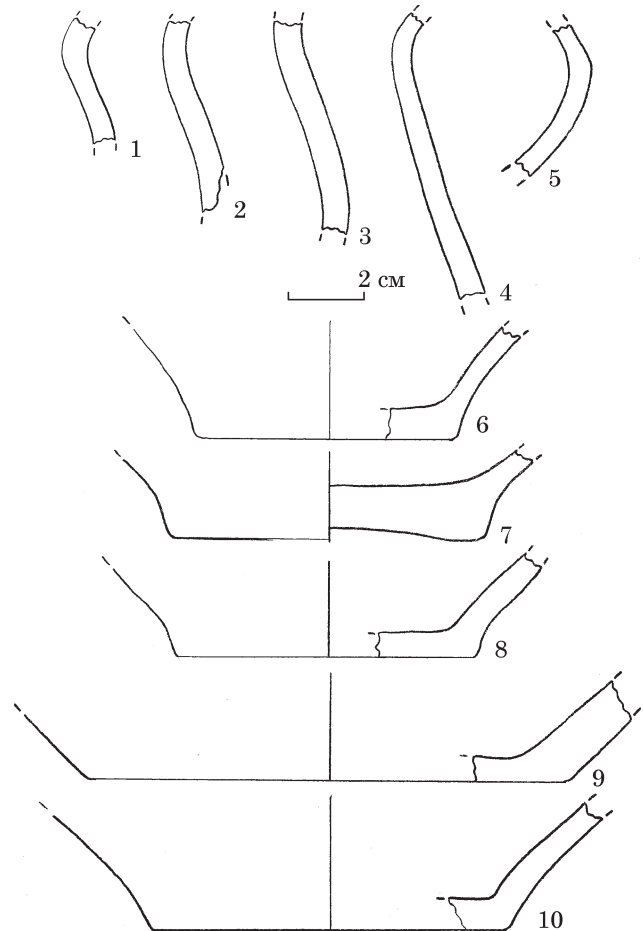

Рис. 3. Ялівщина 1, споруда 1: фрагменти лискованих посудин

Fig. 3. Yalivshchyna 1, structure 1: fragments of burnished vessels

Крім стандартних кухонних та столових посудин у заповненні котловану споруди знайдено фрагменти двох мініатюрних горщиків. Один із них представлено фрагментом верхньої частини без вінця. Діаметр у місці найбільшого розширення плічка посудини 7,5 см (рис. 4: 19). Від другого зберіглась лише придонна частина. Діаметр денця 3,5 см (рис. 4: 20).

Також було знайдено невеликий фрагмент стінки амфори жовто-помаранчевого кольору.

Найближчою аналогією керамічного комплексу споруди з Ялівщини 1 є комплекс із поселення Титова Річка, розташованого за 7 км на північний захід.

У межах споруди виявлені індивідуальні знахідки: фрагмент бронзової шпильки (рис. 5: 21), пошкоджена бронзова пластинка ромбічної форми з насічками по периметру (рис. 5: 22) та три бронзових кільця дуже поганої збереженості, плоскі в перетині, діаметром близько 5 мм.

Пізніше роботи на поселенні Ялівщина 1 проводила Т. П. Валькова (1993—1994 рр.), під час них було досліджено ще два житла зарубинецької культури (Валькова 1995, с. 24, 25).

За набором кераміки дослідники відносять вищезгадані поселення Титова Річка, Греб-

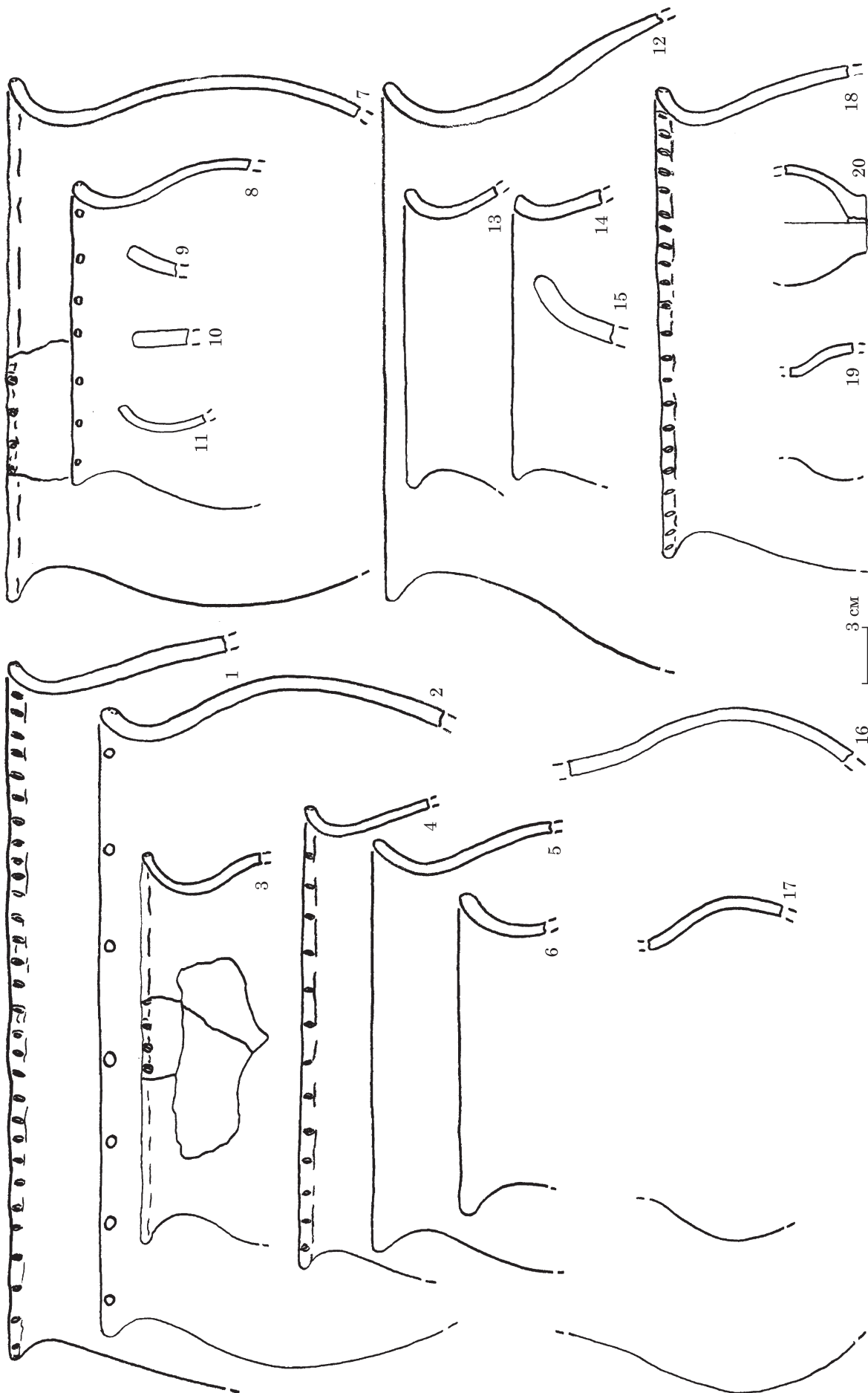

Рис. 4. Ялівщина 1, споруда 1: кухонний груболіплений посуд
Fig. 4. Yalivshchyna 1, structure 1: coarse handmade kitchenware

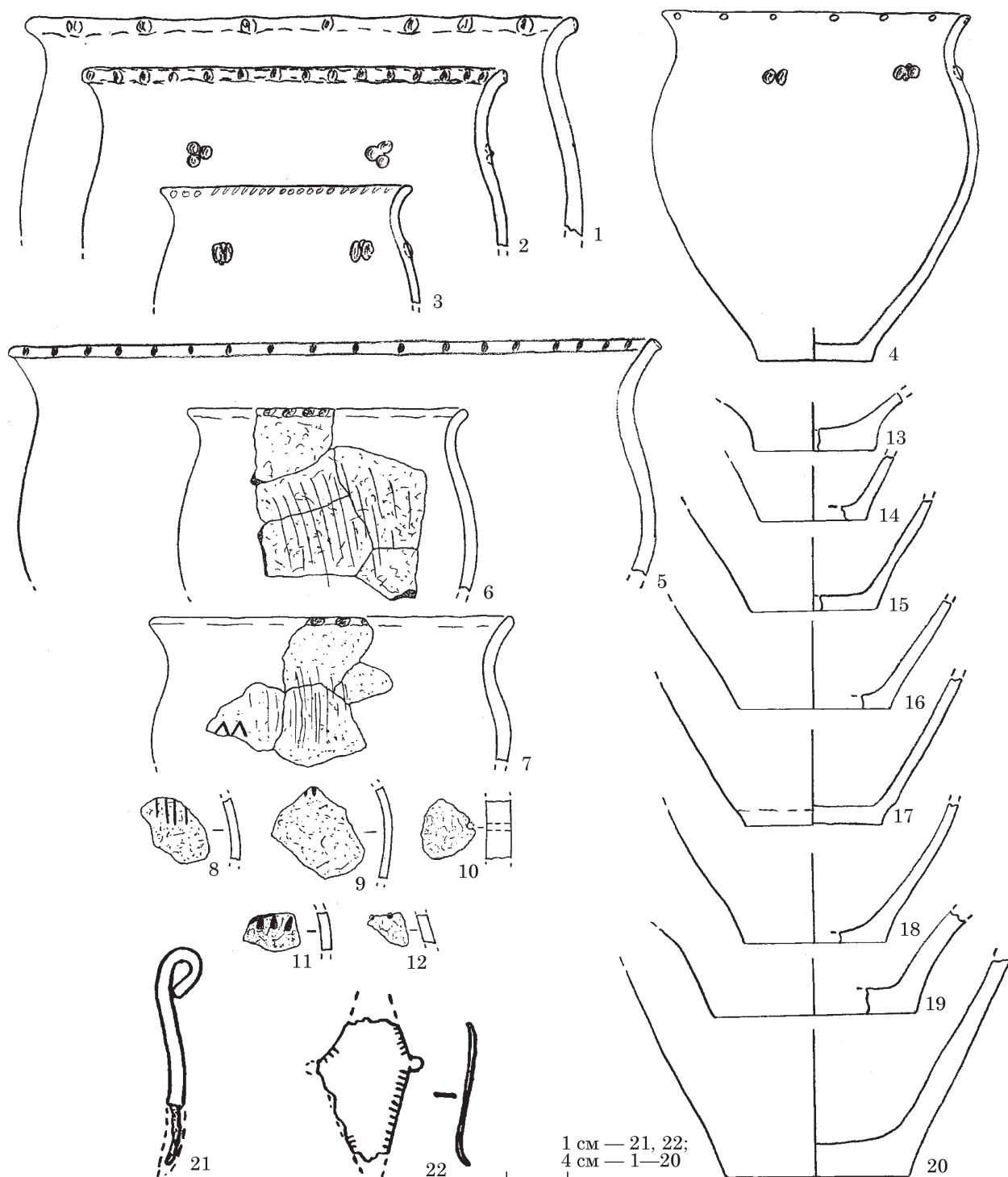

Рис. 5. Ялівщина 1, споруда 1: 1—20 — кухонний груболіплений посуд; 21 — бронзова шпилька; 22 — бронзова пластинка

Fig. 5. Yalivshchyna 1, structure 1: 1—20 — coarse handmade kitchenware; 21 — bronze pin; 22 — bronze plate

ля та Ялівщина 1 до верхньодніпровського варіанту зарубинецької культури (Шекун, Терпиловський 1993, с. 17, 18; Обломський 2003, с. 92—95). Датування пам'яток визначено в межах I ст. до н. е., що відповідає другій фазі функціонування Чаплинського могильника (Обломський 1990, с. 17).

Порівняно із суміжними регіонами Середнього, Верхнього Подніпров'я та Посейм'я, де

городища, поселення та могильники зарубинецької культури досліджені та опубліковані десятками, Чернігівщина, яка розташована поміж згаданими регіонами, виглядає «білою плямою». Публікація нових зарубинецьких матеріалів доповнює базу джерел для більш якісного подальшого дослідження історичних процесів, що відбувалися в Нижньому Подесенні на рубежі ер.

ЛІТЕРАТУРА

Блифельд, Д. И. 1952. Древнейшее славянское поселение на Черниговщине. *Краткие сообщения Института АН УССР*, 1, с. 53-55.

Блифельд, Д. И. 1955. Деснянська археологічна експедиція 1949 р. *Археологічні пам'ятки УРСР*, V, с. 12-21.

Валькова, Т. П. 1992. Поздnezарубинецкое поселение у с. Гребля в Среднем Подесенье. В: Голодна, М. М. (ред.). *Архітектурні та археологічні старожитності Чернігівщини*. Чернівці: Сіверянська думка, с. 28-30.

Валькова, Т. П. 1995. О работах на поселении Яловщина 1 в 1993 г. В: *Археологічні старожитності Подесення: матеріали історико-археологічного семінару, присвяченого 70-річчю від дня народження Г. О. Кузнецова*. Чернівці: Сіверянська думка, с. 24, 25.

Веремейчик, О. 2023. Археологічні пам'ятки Любеча. *Slavia Antiqua*, LXIV, с. 21-57.

Виноградський, Ю. С., Лавьук, Д. И. 1960. Находки бронзовых украшений в Менском и Сосницком районах. *Краткие сообщения ИА АН УССР*, 9, с. 96-98.

Мултанен, В. В., Мултанен, А. О. 1993. *Отчет о разведочных работах на Черниговщине*. НА ІА НАН України, ф. 64, 1993/87.

Обломский, А. М. 1990. Периодизация и характер развития зарубинецкого керамического комплекса Чаплинского могильника. В: Плетнёва, С. А. (ред.). *Раннеславянский мир. Материалы и исследования*. Москва: Наука, с. 7-44.

Обломский, А. М. 2003. Зарубинецкие материалы поселения Красное-4 в Среднем Посеймье. В: Баран, В. Д. (ред.). *Старожитності І тисячоліття нашої ери на території України*. Київ: ІА НАН України, с. 88-98.

Попко, О. О. 1964. Знахідка латенської фібули в Чернігові. *Археологія*, XVII, с. 208-210.

Попко, О. О. 1965. Знахідки бронзових латенських коронподібних прикрас в Менському районі, Чернігівської області. *Археологія*, XIX, с. 179-182.

Шевченко, Ю. Ю. 1997. Высокий (Белый) Груд на рубеже нашей эры. *Stratum plus*, с. 121-137.

Шекун, А. В., Терпиловский, Р. В. 1993. *Памятники I в. до н. э. — VII в. н. э. у с. Деснянка близ Чернигова*. Чернигов: Сіверянська думка.

REFERENCES

Blifeld, D. I. 1952. Drevneishee slavianskoe poselenie na Chernigovshchine. *Kratkie soobshcheniia Instituta AN USSR*, 1, s. 53-55.

Blifeld, D. I. 1955. Desnianska arkheolohichna ekspeditsiia 1949 r. *Arkheolohichni pam'iatky URSR*, V, s. 12-21.

Valkova, T. P. 1992. Pozdnezarubinetskie poselenie u s. Greblia v Srednem Podesene. In: Holodna, M. M. (ed.). *Arkhitetturni ta arkheolohichni starozhytnosti Chernihivshchyny*. Chernihiv: Siverianska dumka, s. 28-30.

Valkova, T. P. 1995. O rabotakh na poselenii Ialovshchina 1 v 1993 g. In: *Arkheolohichni starozhytnosti Podessennia: Materialy istoriko-arkheolohichnoho seminaru, prysviachenoho 70-richchiiu vid dnia narodzhennia H. O. Kuznetsova*. Chernihiv: Siverianska dumka, s. 24, 25.

Veremeichyk, O. 2023. Arkheolohichni pam'iatky Liubecha. *Slavia Antiqua*, LXIV, s. 21-57.

Vinogradskii, Iu. S., Laviuk, D. I. 1960. Nakhodki bronzovykh ukrashenii v Menskom i Sosnitskom raionakh. *Kratkie soobshcheniia IA AN USSR*, 9, s. 96-98.

Multanen, V. V., Multanen, A. O. 1993. *Отчет о разведочных работах на Черниговщине*. НА ІА НАН України, ф. 64, 1993/87.

Oblomskii, A. M. 1990. Periodizatsiia i kharakter razvitiia zarubinetskogo keramicheskogo kompleksa Chaplinskogo mogilnika. In: Pletneva, S. A. (ed.). *Ranneslavianskii mir. Materialy i issledovaniia*. Moskva: Nauka, s. 7-44.

Oblomskii, A. M. 2003. Zarubinetskie materialy poseleniia Krasnoe-4 v Srednem Poseime. In: Baran, V. D. (ed.). *Starozhytnosti I tysiacholittia nashoi ery na terytorii Ukrainy*. Kyiv: ІА НАН України, s. 88-98.

Popko, O. O. 1964. Znakhidka latenskoii fibuly v Chernihovi. *Arkheolohiia*, XVII, s. 208-210.

Popko, O. O. 1965. Znakhidky bronzovykh latenskykh koronkopodibnykh prykras v Menskomu raioni, Chernihivskoi oblasti. *Arkheolohiia*, XIX, s. 179-182.

Shevchenko, Iu. Iu. 1997. Vysokii (Belyi) Grud na rubezhe nashei ery. *Stratum plus Peterburgskii arkheologicheskii vestnik*, s. 121-137.

Shekun, A. V., Terpilovskii, R. V. 1993. *Pamiatniki I v. do n. e. — VII v. n. e. u s. Desnianska bliz Chernigova*. Chernigov: Siverianska dumka.

S. Sorokin

THE DWELLING OF ZARUBYNTSY CULTURE IN THE SETTLEMENT YALIVSHCHYNA 1 ON THE OUTSKIRTS OF CHERNIHIV

The material from dwelling of the Zarubyntsy culture, discovered during 1993 excavation in the Yalivshchyna 1 settlement on the outskirts of Chernihiv, is published in the paper. This site is one of the few in the Lower Desna River region that contains material from the La Tène period. The structure is rectangular in plan, measuring 6 × 7 m, with a depth of 0.3 m from the virgin soil level and a post-and-beam wall construction, most likely, destroyed by fire.

In spite of the absence of a trace of heating device, the structure can confidently be classified as residential based on the shape, dimensions, quantity, and variety of the finds.

A large number of fragments of coarse handmade kitchenware and burnished tableware, as well as two miniature pots, have been found in the trench filling. During the post-excavation elaboration three complete profiles of burnished bowls were reconstructed, and three more were reconstructed up to two-thirds of their height. Additionally, one complete coarse handmade kitchen pot and more than a dozen upper parts of similar vessels were reconstructed. Apart from the pottery a bronze pin with a ring-shaped head, a rhomboid plate with notches along the perimeter, and three rings (possibly from a chain) were found in damaged condition. Based on the ceramic complex the structure is attributed to the Upper Dnieper variant of the Zarubyntsy culture and dates to the first half of the 1st cent. BC (the second phase of the Chaplin burial ground, according to A. M. Obolonsky). Similar materials have been found at the Titova Richka settlement, located 7 km northwest of Chernihiv.

The obtained material contribute to the source base for further research on the historical processes that took place in Lower Desna basin during the La Tène period.

Keywords: Zarubyntsy culture, Lower Desna River region, La Tène period, dwelling, tableware and kitchenware.

Одержано 9.03.2025

СОРОКІН Сергій, ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» ІА НАН України, Чернівці, Україна.

Serhiy SOROKIN, State Company National Research Center «Protection Archaeological Service of Ukraine», Institute of Archaeology, NAS of Ukraine, Chernihiv, Ukraine.

ORCID 0000-0001-7577-1772,
e-mail: kotssorokin@gmail.com.